

demonstratiivin varianteiksi lasketut *tämä* ja *tää* sekä *tu* ja *toi* eivät mielestäni keskustelutilanteessa välttämättä ole aivan samakäyttöisiä. Ei-syntyperäisen suomen kielen puhujan korviin *tu* ja *toi* kuulostavat joskus aivan eri pronomineilta. En toki voi väittää, että ne todella olisivat käytöltään eri pronomineja, mutta kannattaisi tarkistaa, onko näin vai ei. Tämä ei kuitenkaan ole niinkään moite vaan toteamus, että demonstratiivien käytössä on vielä tämänkin väitöskirjan jälkeen paljon tutkittavaa.

Kirjan tyyli on melko abstrakti ja käytetty termistö poikkeaa perinteisestä feniinistikasta. Tämä tekee lukemisen ja ymmärtämisen vaikeaksi, ja siinä piilee vaara, että väitöskirjan tulokset eivät pääse kovinkaan helposti muun kielitieteellisen yhteisön käyttöön, koska lukija ei helpolla pysty sijoittamaan tuloksia toisentyypiseen teoreettiseen kehykseen.

Väitöskirja kuuluu suomalaisen keskustelututkimuksen piiriin. Siinä käytetään taitavasti hyväksi myös muiden puhekielen ilmiöiden (esimerkiksi partikkeleiden) tut-

kimuksen tuloksia. On suuri ilo nähdä, että keskustelututkimus on päässyt — ainakin Suomessa — vaiheeseen, jossa alkuvaiheen kaoottiset palaset ovat asettumassa yhteiseen kuvaan siitä, miten keskustelu kulkee ja millaiset kielelliset ilmiöt sitä ohjaavat. ■

RENATE PAJUSALU

Sähköposti: rena.te.pajusalu@ut.ee

LÄHTEET

- ETELÄMÄKI, MARJA 1998: Kieleen eletty tila. – *Virittäjä* 102 s. 284–290.
- HANKS, WILLIAM 1990: *Referential practice: Language and lived space among the Maya*. Chicago: The University of Chicago Press.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction: The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KUKA MÄÄRÄÄ, MITÄ 'VAPAAUS' TARKOITTAÄ?

George Lakoff *Whose freedom? The battle over America's most important idea*. New York: Farrar, Straus and Giroux 2006. 277 s. ISBN 0-374-15828-2.

Historiallisen käännekohtan päivästä 11.9.2001 lähtien Bushin hallinto on viljellyt sanaa *freedom* mitä erilaisimpien yhteiskunnallisten muutosten perusteluna. Vuoden 2005 virkaanastujaispuheessaan Bush toisti peräti 49 kertaa sanoja *freedom*, *free* ja *liberty*, vaikka puhe kesti vain kaksikymmentä minuuttia. Lakoff tulkitsee kirjassaan *Whose freedom? The Battle over America's Most Important Idea* tämän niin, että Yhdysvaltojen republikaanien päämää-

ränä on toistella sanaa 'vapaus' valikoidussa kontekstissa, kunnes sen merkityssisältö vähitellen muuttuu. Sana 'vapaus' on amerikkalaisille rakas ja määrittelee vahvasti heidän identiteettiään. Mikäli sanan merkitys muuttuu, kenties amerikkalainen kulttuuri muuttuu laajemminkin. *Whose freedom* on Yhdysvaltojen demokraattisen puolueen politiikkaa kannattavan, laajalti tunnetun ja arvostetun kielitieteilijän George Lakoffin vastaisku republikaanien pyrkimyksille

▷

muuttaa ihmisiä muuttamalla heille tärkeän sanan merkitystä. Lakoff analysoi yksityiskohtaisesti, perusteellisesti ja laajasti sanan 'vapaus' kaksi poliittisessa diskurssissa esiintyvää tulkintaa, joista toinen myötäilee republikaanista ja toinen demokraattista ideologiaa. Samalla hän etsii syitä amerikkalaisen nykykulttuurin ideologiseen dikotomiaan soveltamalla kognitiivista metaforateoriaa (Lakoff ja Johnson 1980, 1999).

MISTÄ WHOSE FREEDOM -KIRJASSA PUHUTAAN?

Lakoff erottaa sanalla *freedom* kaksi merkityskerrosta. Hieman karkeistaen hän esittää, että sanan kiistämätön (*uncontested*) perusmerkitys on kaikille sama — luonnollisestikin, jotta kaikki englanninkieliset ylipäänsä ymmärtävät ne keskustelut, joissa sanaa käytetään. Kaikille yhteisen merkityksen lisäksi republikaaneilla ja demokraateilla¹ on Lakoffin mukaan omat kiistanalaiset (*contested*) tulkintansa siitä, mitä sana *freedom* tarkoittaa kaikkien tunnustaman perusmerkityksen lisäksi. Vapauden käsitteen keskeinen ongelma on se, että yhden ihmisen vapaus ei saa loukata toisen ihmisen vapautta. Lakoff käy huolellisesti läpi sen, millä elämänalueilla ja miten vapaus ilmenee, kunnes tulee tulkintaeroihin eri ideologioiden välillä ja näiden taustoihin.

OHEISKÄSITTEIDEN MERKITYS

Käsite 'vapaus' liittyy voimakkaasti siihen, millaisena yhteiskunta nähdään. Yhteiskunnan voi nähdä yhteisenä sopimuksena luopua absoluuttisesta yksilönvapaudesta niiden vaarojen vuoksi, jotka uhkaavat hei-

kompien vapautta vahvempien tehdessä, mitä tahtovat. Näin on saavutettu rajoitetumpi vapaus kaikille. Tämä rajoitetumpi vapaus turvataan voimankäytöllä niitä vastaan, jotka uhkaavat toisten vapautta vaatimalla itselleen liikaa. Mutta milloin yhteiskunnalla on oikeus rajoittaa yksien vapautta turvatakseen toisten vapaudet? Tässä progressiivista ajattelutapaa kannattavien ja konservatiivista ajattelutapaa kannattavien näkemykset poikkeavat toisistaan. Näkemuserot johtuvat keskustelun kohteena olevaan asiaan elimellisesti liittyvistä käsitteistä, jotka molemmat ryhmät määrittelevät toisistaan poiketen. Tällaisia käsitteitä Lakoff nimittää *oheiskäsitteiksi* (*attendant concept*, s. 57).

Yksi oheiskäsite on *luonto*. Jokaisessa niistä tapauksista, joissa jonkun vapautta loukataan, loukkaaja on toinen ihminen. Asioilla, jotka ovat ihmisille mahdollittomia luonnonlakien vuoksi, ei ole tekemistä vapauden kanssa. Jos myrsky katkaisee sähköt mökistä, mökkiläisten vapautta ei ole loukattu. Sen sijaan jos joku ihminen tahallaan katkaisee sähköt, hän on loukannut mökkiläisten vapautta. Kiistanalaiseksi jää sen rajaaminen, minkä uskotaan olevan luonnollista ja minkä ihmisen aiheuttamaa. Esimerkiksi mikäli homous käsitetään joidenkin ihmisten luonnolliseksi, syntyperäiseksi ominaisuudeksi, homoseksuaalisten ihmisten sulkeminen muille avoimien yhteiskunnallisten instituutioiden ulkopuolelle on heidän vapautensa loukkaamista. Jos taas homoseksuaalisuutta pidetään elämäntapana (kuten republikaanien kielenkäytössä esiintyvässä ilmauksessa »*homosexual lifestyle*» oletetaan), homoseksuaalisuus ei ole luonnollista ja asenne homoja kohtaan on toinen.

¹ Lakoff käyttää poliittiselta ideologialtaan toisilleen vastakkaisista ihmisryhmistä enimmäkseen nimityksiä *progressives* ja *conservatives*, mutta ryhmään viittaavina korvaan ne tässä suomalaisille tutummilla sanoilla *demokraatit* ja *republikaanit*. Nämä suomennokset assosioivat ajattelutapoja kenties liikaa poliittisiin puolueisiin, mutta suomennos *edistykselliset* ja *vanhoilliset* aliarvioisi republikaanien politiikkaa myötäilevien ihmisten ideologista ajattelutapaa mahdollisesti enemmän kuin on tarkoitus.

Sanan 'vapaus' merkitys on epätarkka niin kauan, kuin oheiskäsitteiden merkitystä ei tarkenneta. Koska oheiskäsitteet määritellään kulttuurisesta ja poliittisesta taustasta kumpuavan maailmankuvan perusteella, ne merkitsevät eri ihmisille eri asioita. Tämän seurauksena myös sanan *freedom* koko merkityssisältö on eri aatesuuntauksia kannattaville amerikkalaisille erilainen.

KANSAKUNTA ON PERHE — MUTTA MILLAINEN?

Lakoff tuo esiin monenlaisia yhdysvaltalaiseen kulttuuriin kuuluvia metaforia, kuten »oman onnensa seppä» (*self-made man*) -myytin (s. 156) ja yhtiöitä inhimillistävän metaforan (s. 160). Keskeiseksi nousee kuitenkin (s. 66) yhdysvaltalaista maailmankuvaa jäsentävä metafora, jossa kansakunta nähdään samantapaisena asiana kuin perhe. Tämä »kansakunta perheenä» (*nation as a family*)-metafora näyttäisi olevat amerikkalaisille yhteinen, mutta siitä on kaksi versiota: hoivaavan vanhemman perhe (*nurturant parent family*) ja ankaran isän perhe (*strict father family*). Monet ihmiset vilpittömästi uskovat, että mies on luonnollinen perheenpää ja auktoriteetin totteleminen on oikea tapa toimia järjestyksen säilyttämiseksi, ja heidän elämänsä järjestyy näiden arvojen ympärille kuin itsestään. Tätä metaforaa soveltamalla konservatiivisesti ajattelevat ihmiset näkevät yhteiskunnan oikeudenmukaisuuden toimintaperiaatteena sääntöjen noudattamisen ja kurinalaisen elämässä eteenpäin pyrkimisen. Se, joka onnistuu saavuttamaan paremman aseman kuin toiset, on menestyksensä ansainnut. Progressiivisen ideologian taustalla vaikuttavassa perhemallissa kaikkien tarpeet huomioidaan ja jokainen auttaa toisia. Kansakunta on kuin perhe, jonka jäsenet tukevat, kannustavat ja tarvittaessa hoitavat toisiaan, ja jokaisesta

pidetään huolta. Tässä mallissa empatialla on keskeinen osuus ja se on arvojen perustana (s. 85). Lakoff huomauttaa, että kumpi tahansa näistä perhemetaforista jäsentääkään voimakkaammin ihmisen maailmankuvaa, jokainen pystyy ymmärtämään toisenkinlaista metaforaa: ihmisille ei tuota vaikeuksia seurata esimerkiksi elokuvia, joiden maailmankuva perustuu erilaiseen perhemetaforaan kuin omassa ideologiassa. Lakoff näkee perhemetaforan yhtenä syyinä esimerkiksi republikaanien populismin menestykseen: ihmisten tunteisiin vedotaan tukemalla heidän maailmankuvaansa ja samalla upotetaan omat poliittiset pyrkimykset tähän kehykseen. Sanojen voimalla ihmiset saadaan vaikka äänestämään omaa taloudellista etuaan vastaan (s. 133–137).

RETORIikka — MITÄ VOISIMME OPPIA BUSHILTA?

Lakoff (s. 229) ylistää Bushin toisen kauden virkaanastujaispuhetta retoriikan taideteokseksi. Kuten mainittu, vapautteen viittaava sana esiintyi 49 kertaa. Yli puolessa näistä kerroista konteksti oli sillä tavalla neutraali, että vapautta tarkoittavan sanan merkityksenä oli vain sanan kaikille yhteinen peruserkitys. Nämä fraasit olisivat voineet yhtä hyvin olla jonkun demokraatin sanomia, joten puhe ihastutti myös demokraatteja. Kuitenkin puheen joukkoon oli ujutettu sellaisiakin lauseita, jossa sana 'vapaus' esiintyi selvästi konservatiivisesti painotuneessa kontekstissa.

Whose freedom -kirjan loppuksi Lakoff esittelee ideoita, joilla progressiivisesti ajattelevat ihmiset voisivat yrittää muuttaa 'vapaus'-sanon merkityksen poliittisessa keskustelussa takaisin omien arvojensa mukaiseksi kiinnittämällä huomiota retoriikkaan. Lakoff (s. 245) kehottaa välttämään vastapuolen kieltä, idiomeja ja sanontatapoja, koska kielelliset ilmaukset

▷

— erityisen tarkoituksellisesti juuri poliittisessa retoriikassa — sijoittavat referentin jonkin maailmankuvan mukaiseen perspektiiviin. Republikaanit esimerkiksi kutsuvat sellaisia tuomareita, jotka eivät käytä tuomiovaltaansa heidän mielestään oikein, nimellä *activist judges*. Sanalla *activist* pyritään luomaan mielikuva emotionaalaisesta, irrationaalisesta ihmisestä, joka erottuu valtavirrasta eikä tuomitse mekaanisesti ja viileästi täsmälleen lain mukaan. Lakoff ehdottaa ilmauksen *activist judges* tilalle positiivisen konnotaation herättävää ilmausta *freedom judges*.

Lakoff toteaa (s. 255), että on olemassa toisistaan poikkeavia, erilaisiin metaforiin perustuvia maailmankuvia, jotka vaikuttavat siihen tapaan, jolla ihminen liittää asiat toisiinsa ja joiden mukaisesti hänen järkensä juoksee. Se, joka ei ota tätä huomioon, näkee vastapuolen propagandan vain sanojen väärinkäyttönä ja valehteluna.

ONGELMANA YLEISTETTÄVYYS

Kun avaa maailmankuulun tiedemiehen ja ajattelijan tuoreimman kirjan, odotukset ovat luonnollisestikin korkealla. Kuitenkaan *Whose freedom* ei tarjoa sellaisia suuria, käännteentekeviä oivalluksia kuten esimerkiksi Lakoffin yhdessä Mark Johnsonin kanssa kirjoittama varhainen *Metaphors we live by*. Useita mielenkiintoisia asioita *Whose freedom* -kirjasta kuitenkin voi oppia. Esimerkiksi *oheiskäsite* on käyttökelpoinen termi: sanaa *vapaus* on suomalaisenkin kulttuurin kontekstissa vaikeaa määritellä ilman sellaisia käsitteitä kuin 'pakottaminen' ja 'luonnollinen', joiden rajaaminen taas on kiistanalainen kysymys. Kirjan yksi positiivinen yllätys on se, ettei Lakoff sorru hetkeksikään jaaritelemaan yleviä latteuksia vapaudesta. Hän tarttuu härkää sarvista ja analysoi käytännössä yksityiskohta yksityiskohdalta, mitä

freedom tarkoittaa amerikkalaisen poliittisen keskustelun kontekstissa. Joissakin kohdissa Lakoffin teksti kuitenkin tuntuu yliampuvalta: ei kai kukaan republikaanikaan oikeasti ajattele, että köyhien vapautta lisäisi heidän sosiaaliturvansa poistaminen (s. 150)? Yhdysvaltalaista kulttuuria lähemmin tuntemattoman on vaikeaa sanoa, liioitteleeko Lakoff — ovatko tällaiset kohdat jonkinlaista karikatyyreillä leikittelevää aivovoimistelua.

Toisin kuin esimerkiksi Lakoffin aikaisemmassa klassikossa *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind* (1987) näkökulmaa kirjan aiheeseen ei laajenneta yhdysvaltalaisen kontekstin ulkopuolelle. Näin ollen suomalaista lukijaa saattaa häiritä teoksen etnosentrisyys: vapauden käsitettä tarkastellaan vain amerikkalaisesta näkökulmasta, joten ihmiskäsitys jää ahtaaksi. Vapauden käsite voidaan liittää varsin erilaisiin asioihin kuin Lakoffin kuvailemassa yhdysvaltalaisessa kulttuurissa. Esimerkiksi tiibetiläinen käsitys vapaudesta on yhtä lailla monimutkainen, mielekäs ja perusteltu kuin amerikkalainenkin, mutta toisenlainen. Dalai Laman (1998: 1, 3) mukaan 'vapaus'-käsitteen tärkein merkitys on Nirvana — vapautuminen jälleensyntymien kierrosta. 'Vapaus' tarkoittaa tiibetiläisessä filosofiassa ensisijaisesti vapautumista harhakuvitelmissa (mts. 121). Mitä mahtaa 'vapaus' tarkoittaa mongoleille? Kurdeille? Meksikolaisille? *Whose freedom*-kirjan etnosentrinen asenne heijastuu myös sentyyppisissä lauseissa, kuten vaikkapa »**Fairness** is a central value to **Americans...**» (s. 161) tai »**America** has always had a progressive work ethic based on **fairness...**» (s. 167; lihavoinnit A. I.). Lakoff puhuu yleisinhimillisistä ominaisuuksista ikään kuin ne olisivat vain amerikkalaisten ominaisuuksia. Reiluus ei kuitenkaan ole mikään amerikkalaisen kulttuurin spesifi piirre vaan kaikille yhteinen ihmisluonteen laatu, nähtävästi

jopa ihmislajin edeltäjiltä peräisin: oikeustaan on havaittu olevan tunnusomaista myös muille kädellisille (Brosnan 2006: 153-185). Näkökulman kapeuden ymmärtää, kun ottaa huomioon sen, että kirjan pääasiallisena kohderyhmänä ovat amerikkalaiset, ja sen kontekstina USA:n kahden suuren puolueen välinen näkökulmaero. Analyysi keskittyy tähän, joten muuta maailmaa ei tarvitse ottaa huomioon. Sellainen lukija, joka tuntee yhdysvaltalaista nykykulttuuria ja yhteiskunnallista tilannetta, saanee kirjasta irti enemmän kuin täysin ulkopuolinen.

LOPUKSI

Lakoffin kirja on kirpeä kunnianosoitus yhdysvaltalaisen republikaanien retoriikalle: miten joku onkin keksinyt niin tehokkaita keinoja vaikuttaa kansalaisten äänestyskäyttäytymiseen! Kirja tuo esiin sellaisia kielellisen vaikuttamisen tapoja, joita yhdysvaltalaiset republikaanit — mikäli nämä massoihin vaikuttavat kielelliset rakennelmat tosiaan ovat tietoisesti rakennettuina — eivät varmaankaan itse halua tuoda ilmi. Jos ihmiset on mahdollista saada toimimaan toivotulla tavalla pelkän retoriikan ohjaamina, kuka tahansa voi kaiketi opiskella näitä samoja retoriikan sääntöjä ja käyttää kieltä aseena toisten ihmisten manipuloimiseksi. Ehkä näin on jo käynytkin: olisiko vaikkapa Suomen eduskunnan puhemies Sauli Niinistö (Helsingin Sanomat 25.4.2007) käyttänyt ilmauksessa »Presidentiltä ei pidä riisua enää valtaa» metaforana verbiä *riisua*, jos istuva presidentti olisi mies tai Niinistön omasta puolueesta?

Whose freedom on hieno esitys siitä, kuinka paljon kulttuurista, historiallista ja yhteiskunnallista taustoitusta yhden sanan huolellinen analysoiminen vaatii jopa

silloin, kun sanaa tarkastellaan pelkästään yhdessä ajallisessa, paikallisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa. Toisaalta *Whose freedom* on myös malliesimerkki siitä, kuinka kognitiivisesta kielentutkimuksesta ja retoriikasta kiinnostunut lukija saadaan kuuluisan kirjoittajan nimen puoleensa vetämänä lukemaan kirja, joka altistaa hänet jättiannokselle poliittista propagandaa. Kuten saattaa arvata, poliittisesti provosoiva kirja on kirvoittanut vilkkaan keskustelun, jota voi seurata Internetissä. *Whose freedom* ei ole tieteellinen teos — Lakoff ei esimerkiksi dokumentoi lähteitään — vaan pamfletti, jonka tarkoitus on herättää ajatuksia. Niitä se kyllä herättää. ■

ANNA IDSTRÖM

Sähköposti: anna.idstrom@helsinki.fi

LÄHTEET

- BROSNAN, SARAF F. 2006: Nonhuman species' reactions to inequity and their implications for fairness. — *Social justice research*, Vol. 19, No. 2.
- DALAI LAMA 1998 [1995]: *The way to freedom. Core teachings of Tibetan Buddhism*. New Delhi: HarperCollins Publishers India. The Library of Tibet.
- LAKOFF, GEORGE 1987: *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- 1999: *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.